

Fareed Zakaria: Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě.

2. opravené vydání. Praha: Academia, 2005, 364 stran (název originálu: *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* /signatura knihovny ÚMV 50 357/), ISBN 80-200-1285-0 (signatura knihovny ÚMV 51 947 /1. vydání/).

Fareed Zakaria, Američan indického původu a redaktor časopisu *Newsweek International*, napsal bezesporu výjimečnou knihu, které se krátce po jejím vydání dostalo velkého uznání. Samuel P. Huntington označil Zakariovu knihu za nejvýznamnější dílo o demokracii od slavné Tocquevillovy *Demokracie v Americe*.

Leitmotivem knihy *Budoucnost svobody* je striktní oddělení dvou základních pojmů, které jsou jinak běžně směřovány nejen v denním tisku či v proslovech politiků, ale nezdědka i v odborné literatuře. Těmito ústředními pojmy jsou *svoboda* a *demokracie*. Důsledné oddělení významu těchto tak často skloňovaných slov vnáší nové světlo do pohledu na dnešní svět, neboť – jak píše v předmluvě k českému vydání Petr Pithart – „*ve světě je sice čím dále více demokracie, ale svobody nepřibývá. Přinejlepším nepřibývá.*“ (Zakaria, 2005, s. 11.)

Knihu lze do značné míry vnímat jako Zakariovu kritiku současného velebení demokracie coby takřka posvátného mechanismu, jehož implantování do libovolného státu na úrovni holé „*volební demokracie*“ zabezpečí jeho stabilitu a rozvoj.

V úvodní části knihy Zakaria vyjadřuje své přesvědčení, že žijeme ve věku demokracie. Všimá si skutečnosti, že řada diktátorů současného světa vynakládá značné úsilí na pořádání voleb, které pak jasně vyhrává. „*Jestliže i nepřátelé demokracie používají její slovník a napodobují její rituály, je jasné, že zvítězila.*“ (Zakaria, 2005, s. 17.) Přestože existence demokracie je ve většině případů přínosem, autor obrací svou pozornost na její *stinné stránky*. Ukazuje, že demokracie může nabývat mnoha podob. Je nutné rozlišovat mezi holou volební demokracií (která může být značně neliberální) a liberální demokracií neboli demokracií, spojenou s ústavním liberalismem, který je postaven na vládě zákona a na důsledné ochraně souboru základních svobod.

Kořenem častého směřování svobody a demokracie je fakt, že na Západě tyto dvě věci v uplynulém století splynuly. Jinde ve světě tomu tak vždy není a je mnoho zemí, kde se daří demokracii, avšak nikoli svobodě.

V první kapitole Zakaria představuje svému čtenáři *Stručnou historii lidské svobody* a komentuje určité mezníky lidské historie, které považuje za rozhodující pro dějiny svobody. Důležitým závěrem je skutečnost, že svoboda se na Západě objevila mnohem dříve než demokracie. Většinu západních států lze do dvacátého století považovat za *liberální autokracie*. Západní demokracie se tedy zrodila ze svobody, což je postup právě opačný k myšlence, že by export demokracie do zemí tzv. třetího světa měl přinést jejich obyvatelstvu svobodu. Zakaria si všimá skutečnosti, že většina nezápadních přechodů k demokracii v posledních několika desetiletích prošla právě evropskou cestou; autoritářské režimy v Korejské republice či na Tchaj-wanu nejprve liberalizovaly hospodářství, zavedly právní systém, svobodu vyznání a pohybu a až nakonec byly vypsány svobodné volby. Opačný vývoj, kdy především v nových nezávislých afrických státech byly hned po získání nezávislosti provedeny svobodné volby, zpravidla dopadl špatně a demokraticky zvolené vlády zdegenerovaly v diktatury.

V této souvislosti možná čtenáře napadne srovnání Gorbačovova záměru demokratizovat Sovětský svaz a myšlenky Teng Siao-pchinga liberalizovat čínskou ekonomiku.¹

Ve druhé kapitole se Zakaria podrobněji věnuje *Klikaté cestě*, která vedla k vybudování liberální demokracie v kontinentální Evropě, a snaží se ukázat, že to byla cesta o poznání složitější než v zemích, kde byl angloamerický liberalismus ukotven mnohem pev-

něji. Poukazuje na historické události, kdy demokratický systém vyprodukoval hroživou vládu, pokud liberalismus podlehl demagogickému populismu. Nejjasnějším příkladem je nástup Adolfa Hitlera k moci.

Autor si v další části druhé kapitoly všímá také vztahu mezi bohatstvím států a liberálními demokraciemi. V obecné rovině souhlasí s tezí, že bohatství země zvyšuje pravděpodobnost vzniku stabilní liberální demokracie. Důležité je však podle jeho názoru rozlišovat původ bohatství. Jen takové bohatství, které pochází z obyvatelstva státu, vede k rozvoji svobody a posléze demokracie. Naopak bohatství, pocházející výlučně z jiných zdrojů (tradičně z nerostného bohatství, nebo dokonce ze zahraniční pomoci), brání politickému, ale i hospodářskému rozvoji. Státy, které jsou bohaté tímto způsobem, Zakaria označuje jako „rentiérské státy“. Jako příklad uvádí ropné státy Blízkého východu. „Každý stát, který má snadný přístup k penězům... přestane se politicky rozvíjet. Snadno získané peníze nutí vládu, aby od občanů vybírala daně. Když vláda občany zdaňuje, musí jim za to na oplátku poskytovat protislužby, musí se jim zodpovídat a musí zemi dobře spravovat, což vede ke svobodě a zastupitelskému principu.“ (Zakaria, 2005, s. 63–64.) Jen takový hospodářský rozvoj, který jde kapitalistickou cestou, tedy skrze rozvoj společnosti, může přinést liberalismus. To je v rozporu s praxí rozvoje a modernizace např. v Saúdské Arábii, kde došlo k prostému nákupu technologií a k následnému nákupu kvalifikovaných pracovních sil, neboť zaostalá saúdská společnost nedokázala s nakoupenými technologiemi zacházet.

Třetí kapitola se věnuje popisu situace v zemích, pro něž je charakteristická *Nesvobodná demokracie*. Za typický příklad takové země Zakaria vydává současné Putinovo Rusko nebo Chavezovu Venezuelu. Za kontinent nesvobodné demokracie je považována Afrika, která v devadesátých letech přecenila význam pluralistických voleb, zatímco zcela zanedbala zásady liberální vlády. Vzhledem k potřebám rozvoje afrických společností autor vyslovuje myšlenku, že „Afrika potřebuje dobré vlády naléhavěji než demokracii“ (Zakaria, 2005, s. 120).

Ústředním problémem těchto nesvobodných demokracií je „tyranie většiny“, příliš koncentrovaná moc v rukou zvolené vlády. Jsou to totiž právě principy ústavního liberalismu, které moc omezují a často svou podstatou vytvářejí nedemokratické instituce, chránící určité svobody i proti vůli většiny. Tuto roli může pomáhat plnit nezávislý soudní systém, nezávislý tisk, nezávislé orgány, dohlížející na ekonomický sektor, a další instituce, které kontrolují či omezují moc. Při jejich absenci může demokraticky zvolená vláda centralizovat moc do svých rukou, „často za pomoci neústavních prostředků a obvykle se špatnými výsledky. Končí to pak režimem ne nepodobným diktatuře, byť s větší legitimitou.“ (Zakaria, 2005, s. 125.) Právě nekontrolovaná centralizace moci je nepřítelem liberální demokracie. V této souvislosti autor se znepokojením popisuje pozvolný posun od liberální demokracie k neliberální ve své rodné Indii.

Čtvrtá kapitola má název *Islámská výjimka* a Zakaria se v ní pokouší odhalit důvody skutečnosti, proč „ani v jednom z dvaadvaceti států arabské ligy není zavedena demokracie, ač v šedesáti třech procentech všech zemí světa je“ (Zakaria, 2005, s. 159–160). Autor sám zdůrazňuje potřebu odlišovat význam slova „arabský“ a „islámský“, kapitola by se tak spíše měla jmenovat „Arabská výjimka“. Nicméně Zakariovo hodnocení situace v arabských zemích je přesné. Správně si všímá, že v mnoha z těchto zemí „jsou monarchističtí vládcové ve všech politických záležitostech liberálnější než společnosti, jimž vládnou“ (Zakaria, 2005, s. 148). Vyvrací často mylnou domněnku, že současný vzestup terorismu souvisí s bídou v arabských zemích. „Pokud by byla pramenem teroru bída, měli by [teroristé – pozn. aut.] pocházet ze subsaharské Afriky nebo z jižní Asie, a nikoli z Blízkého východu.“ (Zakaria, 2005, s. 170.) Zakaria vidí problém nikoli v islámu, ale v Blízkém východě, nikoli v bídě, ale v „rentiérském“ bohatství blízkovýchodních států.

Pátá kapitola *Příliš mnoho dobrého* je věnována kritice současného amerického politického systému. Zakaria zde ukazuje stinné stránky příliš velké demokratizace americké

politiky. Stav vysoké transparentnosti vede k faktickému omezení akceschopnosti vlády, která s ohledem na neustálé výzkumy veřejného mínění není schopna prosazovat nepopulární kroky. Jednotliví členové zákonodárného sboru jsou pod bedlivou kontrolou nejrůznějších lobbyistických skupin téměř v pozici rukojmích.

Na příkladu Kalifornie autor rovněž varuje před příliš velkým užíváním metod přímé demokracie v podobě zákonodárných iniciativ a referend. Výsledkem stále častějšího používání přímé demokracie je podle jeho názoru neproveditelná kombinace zákonů, které současně požadují snížení daní a zlepšení kvality veřejných služeb a zároveň silně omezují možnosti vlády rozhodovat.

Na kritický pohled na americký politický systém navazuje v šesté kapitole *Smrt autority* neméně přesná kritika současného amerického dění v oblasti hospodářství, náboženství, kultury, práva a médií. Za závažný důsledek „*demokratizace a marketizace*“ těchto oblastí Zakaria považuje skutečnost, že elity „*spáchaly sebevraždu*“, nemyslí a nejednají jako elity, přestože elitami jsou. Autor varuje před tím, že „*nikdo není ochotný připustit, že bez vedení nebo odkazu k autoritě mohou lidé volit špatně*“ (Zakaria, 2005, s. 276). Lze ukázat příklady, z nichž vyplývá, že lidé stojí o to, aby jim někdo radil. Má-li však být někdo veden, je potřeba nejen ochota následovat, ale i ochota vést.

Zde se opět jasně objevuje autorova ústřední myšlenka. Demokracie je sice dobrá věc, avšak její bezbřehé uplatňování přináší značná negativa. Jsou potřeba instituce, které jsou svou postatou sice nedemokratické, avšak chrání svobody, které nesmí omezovat ani vůle většiny. V této souvislosti je naprosto zásadní role kvalitních společenských elit.

„*Demokratizovaný politický, hospodářský a společenský systém, který v sobě dále poneše několik formálních i neformálních omezení, čímž jistě část energie a dynamiky obětuje ve prospěch hodnot, jako jsou transparentnost, čestnost, rovnost a stabilita, si lze představit. Jenže to znamená také nějakým způsobem vzkřísit k životu instituce a elity, které jsme se posledních třicet let snažili rozbít.*“ (Zakaria, 2005, s. 253.)

Podle Zakarii došla *regulace kapitalismu a deregulace demokracie* příliš daleko, bytí obě tendence byly rozumnými řešeními problémů určité doby. Státní regulace trhu, k níž dala impulz velká hospodářská krize třicátých let, se v sedmdesátých letech ukázala nevhodnou a jednotlivé vlády začaly opouštět myšlenku, že hospodářství musí být stále ovládáno státem, a vydaly se cestou deregulace průmyslu a privatizace. Naproti tomu stále přetrvává trend vše demokratizovat a demokracie je předepisována jako lék na každý nedostatek společnosti. Následkem deregulované, nekontrolované demokracie je stav, kdy úcta veřejnosti k politice a k politickému systému je ve všech pokročilých demokraciích na nejnižším bodě.² Přitom je zajímavé, že podle průzkumů veřejného mínění si lidé často nejvíce váží těch veřejných institucí, které „*jsou naprosto nezávislé na tlaku veřejnosti a fungují krajně nedemokraticky*“ (Zakaria, 2005, s. 304). V amerických podmínkách to jsou Nejvyšší soud, armáda a Federální banka. Naopak podbízivost legislativních orgánů vůči lobbyistům často lidi znechucuje.

Zakaria v závěrečné části své knihy vidí *Východiska z problémů v izolování těch, kteří rozhodují, od neustálého nátlaku zájmových skupin..., tedy od silného tlaku demokracie*“ (Zakaria, 2005, s. 306). Vhodná může být forma *delegování*. Zásada nezávislosti centrálních bank by se mohla efektivně uplatnit i v dalších sférách státní správy. Zákonodárné orgány by pak schvalovaly návrhy takovýchto institucí jako celek, avšak nemohly by je měnit. V evropských podmínkách Zakaria vidí *pozitivní roli značně nezávislých orgánů Evropské unie*, avšak varuje před krizí její legitimacy, vyvolanou typickým postojem evropských vládnoucích elit – „*já za nic nemohu, nutí mě k tomu Brusel*“.

Nejaktuálnější část knihy – doslov *Jedenapadesátý stát* – obsahuje pohled na současnou poválečnou obnovu Iráku. Doporučení, která zde autor činí, jsou příkladem aplikace hlavních myšlenek knihy na konkrétní případ.

Zakariova kniha je velmi kvalitním příspěvkem do diskuze o současném vývoji světa a vyvolává řadu podnětů k zamyšlení. Možná řešení současných problémů jsou naznače-

na. Ale jakým způsobem se jich dá dosáhnout? Jak dosáhnout toho, aby elity byly rozhodné a odpovědné? Přenos tohoto požadavku do praxe se zdá velmi obtížný.

Nebylo by zajímavé Zakariovy myšlenky více propojit s kulturní pluralitou současného světa? Např. výskyt neliberální demokracie nápadně koreluje s autoritářskými kulturními tradicemi (Rusko – samoděržaví; Indie – kastovní systém). Státy, které Zakaria používá jako příklady nesvobodných demokracií (Indie, Venezuela, obecně subsaharská Afrika), vykazují v indexu vzdálenosti moci Geerta Hofstedeho³ takové výsledky, které vypovídají o společnostech, v nichž je nerovnost vnímána jako přirozená. Na opačném konci tohoto žebříku, popisujícího jeden z rysů základního kulturní paradigmatu příslušné společnosti, se objevují tradiční bašty ústavního liberalismu – Velká Británie a skandinávské státy.

Zakaria si všímá významné role míry ekonomického rozvoje pro pravděpodobnost rozvoje demokracie. Nepodceňuje však především v Africe roli národnostní heterogenity? Vždyť řada teoretiků demokratizace považuje národní jednotu za důležitou podmínku demokratizace společnosti. Dankwart Rustow ve své práci *Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model* dokonce pokládá národní jednotu za jedinou nutnou podmínku možného přechodu k demokracii.⁴

Nebylo by přínosné podívat se Zakariovým pohledem na myšlenky konsociační demokracie?⁵ Delegování pravomoci na „nedemokratické“ instituce by mohlo výrazně usnadnit fungování velkých koalic v mnohonárodnostních státech. To byly některé z otázek, k nimž mě Zakaria inspiroval. Přečtení této knihy bude jistě stejně inspirativní i pro další čtenáře.

Je bezesporu přínosné, že nakladatelství Academia připravilo české vydání Zakariova díla, je nutné však poznamenat, že se česká podoba knihy nerodila lehce. První české vydání z roku 2004 s podtitulem *O krizi demokracie* trpělo řadou nedostatků. Asi nejpodstatnějším byla skutečnost, že do českého vydání oproti originálu nebyl zahrnut věcný rejstřík, který je v anglickém vydání velmi podrobný. Pokud chtěl čtenář s knihou pracovat jako s pramenem pro vlastní odbornou práci, nezbývalo mu než vzít tužku a papír a vytvořit si v oblasti zájmu vlastní rejstřík. Orientaci v knize významně nenapomáhá ani obsah, který uvádí pouze názvy kapitol, avšak již nikoli výstižné podkapitoly, jimiž Zakaria své dílo zpřehlednil. Je pravdou, že takto stručný obsah má i originál.

Problematickou stránkou prvního českého vydání byl překlad, který na několika místech zaskřípal. Překladatel se sice na jednu stranu snažil prokázat svou orientaci v problematice, když v několika poznámkách komentoval vývoj světových událostí, k nimž došlo v období mezi americkým a českým vydáním knihy. Na druhou stranu jakoby mu občas chyběla znalost kontextu, neboť některé pojmy přeložil doslovně, ačkoli jsou v češtině zažitě v mírně odlišné podobě; podobně byla občas ponechána anglická transkripce některých arabských či čínských názvů a jmen, ačkoli se běžně používá jejich česká transkripce (např. Aymn Zawahiri versus Ajmán az-Zaváhírí, Tiananmen versus Tchien-an-men).

Perličkou, která ilustruje nedostatečnou péči, jaké se dostalo prvnímu českému vydání, je chyba v tiráži knihy, kde byl uveden chybně originální název knihy jako *The Future of Liberty* namísto *The Future of Freedom*.

První české vydání bylo opravdu špatné. Pavel Tomášek z Hospodářských novin jej neváhal označit za nakladatelský zločin. Pod vlivem silné kritiky (a patrně i díky úspěchu této knihy navzdory kvalitám české mutace) našťáště nakladatelství Academia rychle přišlo se druhým opraveným vydáním, které vyšlo na konci dubna 2005. Tato verze má jiný, originálu bližší podtitul, a sice *Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Výraznou a potřebnou změnou je rozšíření knihy o rejstřík. Text prošel korekturou a je odstraněna většina nedostatků českého překladu, především již zmiňovaná chybná transkripce vlastních jmen.

Nezbývá než doporučit českému čtenáři, aby – pokud mu to jazykové schopnosti umožní – sáhl po americkém originálu napsaném čtivou Zakariovou angličtinou. Čtenář, kte-

rý potřebuje český překlad, se může začíst do druhého českého vydání. Tomu prvnímu by se však každý měl vyhnout velkým obloukem.

Vladimír Kváča

-
- ¹ Viz např. Muravchik, Joshua: Nebe na Zemi. Vzestup a pád socialismu. Praha: BB art, 2003, kapitola 10.
- ² Tento trend je zřejmý v České republice. Viz např. Linek, Lukáš: Dimenze antistranických postojů české veřejnosti. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, <http://www.cvvm.cz> (přístup: 26. 10. 2004).
- ³ Hofstede, Geert: Kultury a organizace. Software lidské mysli. (Spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití). Praha: Filozofická fakulta UK, 1999, s. 21–22.
- ⁴ Viz Kunc, Jiří – Dvořáková, Vladimíra: O přechodech k demokracii. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994.
- ⁵ Významným představitelem teorie konsociační demokracie je Arend Lijphart, který vytvořil model demokratické vlády, vhodný pro heterogenní, vnitřně nejednotné společnosti. Zjednodušeně lze jeho základní znaky popsat jako vládu velké koalice, princip vzájemného veta, jímž disponují jednotlivé segmenty společnosti, proporcionalitu zastoupení jednotlivých segmentů a autonomii segmentů společnosti. Nebezpečím je zde omezená efektivnost velkých koalic a nebezpečí zablokování politického systému nadměrným užíváním veta. Blíže viz např. Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven – London: Yale University Press, 1977.